

Általános vélemény a Magyar Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia tervezetéről¹

11 roma és roma integrációval foglalkozó szervezet (Polgár Alapítvány, 1Magyarország Kezdeményezés, Bagázs Közhasznú Egyesület, InDaHouse Hungary Egyesület, Romaversitas Alapítvány, Gyerekesély Egyesület, Partners Hungary Alapítvány, Számá Dá Noj Egyesület, Digi Tanoda Alapítvány, Idetartozunk Egyesület, Autonómia Alapítvány) véleménye

Előljáróban: aggályosnak tartjuk azt a gyakorlatot, ahogyan most a Magyar Nemzeti Felzárkóztatási Stratégia tervezetét (a továbbiakban MNTFS vagy Stratégia) véleményezhettük. Úgy gondoljuk, jó előre, a felelős kormányzati szereplők vezetésével, de az érintett szereplők bevonásával, közösen kellene megállapodni az egyeztetési mechanizmus menetrendjéről, az egyeztetés formáiról és módszereiről, hogy azok minden fél számára tervezhetőek és kivitelezhetőek legyenek.

Az átláthatóságot jól szolgálná, ha az MNTFS és az ahhoz kapcsolódó stratégiák, módszerek, programok és beavatkozások számára készülné egy külön honlap. Jó tesztje lenne ez a Roma Felzárkózással kapcsolatos kormányzati törekvéseknek (a mögöttük meghúzódó elveknek, tényeknek, kihívásoknak, céloknak, elképzeléseknek, tetteknek, rendszernek) kiderülne, hogy képes-e a kormányzat felrajzolni egy érthető, követhető folyamatot, struktúrát. Az MNTFS-nek ezt nem sikerült.

Nehezen követhető, hogy az egyes kihívásokhoz rendel-e az anyag beavatkozást, és azokhoz rendelődik-e majd (és milyen) mutató.

Egy táblázatos forma, amely a területen látott kihívásokat és a tervezett beavatkozásokat együtt mutatja meg, sokkal követhetőbbé tenné az anyagot. Így gyorsabban felfejthető lenne a stratégia logikája és ellenőrizhető annak következetessége.

Átfogó vélemény:

A problémákkal való őszinte és teljes szembenézés hiánya

Egy stratégia alapja a problémák alapos elemzése, az ok-okozati összefüggések minél teljesebb feltárása kellene, legyen. Ezt elmulasztotta az MNTFS még akkor is, ha egyes részek esetében alaposnak mondható az elérhető elemzések felhasználása. Az olvasónak olyan érzése van, mintha a *Beavatkozási irányok* előbb lettek volna meg, mint a *Helyzetelemzések* és a *Kihívások*.

Súlyos, az egész stratégia sikerességét veszélyeztető kihívások nem kerültek be a fejezetbe:

- a cigányellenesség;
- a pályázati források elterelése;
- a kiemelt programok versenyt, így innovációt szűkítő hatása;
- a szakemberhiány;
- a pályázattal, közpénz felhasználási szabályok megkerülése;
- a stratégia céljait messze nem támogató jelenlegi szociálpolitikai irányok;
- a roma integráció szempontjából kulcsfontosságú segítő szakmák (a közművelődéstől a szociális segítségig) és a kulcsszereplő roma önszerveződések alulfinanszírozottsága;
- az állami intézményrendszer átpolitizáltsága és merevsége miatti alkalmatlansága arra, hogy integrációs célokat és programokat megvalósító civil kezdeményezéseket bátorítson.

¹ http://romagov.hu/wp-content/uploads/2020/12/MNTFS2030_1201-tervezet.pdf

Véleményünk szerint, ezekre a kérdésekre egy-egy rövid bekezdés erejéig ki kellene térjen az anyag a megfelelő helyeken, és ezekkel kapcsolatos konkrét beavatkozási irányokat is meg kellene fogalmazni.

Mivel a szöveg nem tér ki ezekre a problémákra, így az MNTFS javaslatot sem fogalmaz meg. **Hogy egy példát mondjunk, a forrás-elterelés problémáját: hogyan garantálható, hogy a következő időszak roma integrációra szánt forrásai valóban valós munka alapján és jó kezekbe kerüljenek.**

Stratégiák, megközelítések és programok versenye

Az elemzett anyagot stratégiák, megközelítések és programok átláthatatlan versenyeként tudnánk leírni.

Az érződik, hogy a már évek óta futó, most a Felzárkózó Települések (FETE) hosszú távú programjával bővülő stratégiai dokumentumokat és módszertani anyagokat egy ernyő alá próbálja vonni a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia (MNTFS). Ezek azonban **nem állnak össze koherens egészé.**

A 142. oldalon található, az *MNTFS II. és kapcsolódó stratégiai dokumentumai ábra* próbálja eligazítani az olvasót a stratégiák rendszerében, de ha megpróbálunk a részletekről többet megtudni, messzire nem jutunk.

A 142. oldal *Fejlesztés-módszertani stratégiai dokumentumok* című alfejezet azt sugallja, az Új Roma Stratégia (2019-2030) lényege a célzott, diagnózis alapú beavatkozás. Csupa olyan kifejezés, ami a FETE kapcsán jön elő.

Majd ugyanezen alfejezetben azt olvassuk, hogy az Új Roma Stratégia szorosan kapcsolódik a FETE-hez. Miért, a többi program nem kapcsolódik szorosan hozzá? És nem fordítva? Nem a FETE és egyéb programok, megközelítések, stratégiák kapcsolódnak az Új Roma Stratégiához? **Nem igazán világos, hogy mi is a stratégiák hierarchiája ebben az anyagban.**

Nem tudható az sem, hogy hol is van az alap, mi is az alap, az Új Roma Stratégia vagy valami más?

Ha rákeresünk az Új Roma Stratégiára, amire a MNTSF hivatkozik (141. oldal), ezzel a névadással egy egyoldalas Magyar Közlönyben megjelent kormányhatározatban találkozunk², ennek is csupán egyetlen bekezdése hivatkozik az Új Roma Stratégiára.³ Új Roma Stratégia néven egyéb dokumentum az internetet nem fellelhető a <http://romagov.hu/felzarkozas/> menüpont alatt sem.

Lehet, hogy az anyagot összeállítók fejében, mégis a FETE az ÚJ Roma Stratégia? (Akárhogyan is, az biztos, hogy a FETE kiemelt helyet kapott magában az MNTFS-ben, s éppen ezért itt, az általános véleményeket tartalmazó rész végén részletesen is sorra vesszük a FETE kapcsán megfogalmazható dilemmákat.) Az MNTFS módszertani **alapvetésként kezeli a Magyar Máltai Szeretetszolgálat által alkalmazott „Diagnózis alapú fejlesztést”,** vagyis, hogy helyi adottságok és hiányok figyelembevételével kell meghatározni a szükséges fejlesztéseket.

Az, hogy erre legalábbis ilyen szisztematikusan nem kerül sor az állami szociális ellátásban, annak a kapacitáshiány mellett az is az oka, hogy **az állami ellátórendszer munkatársai hiába tárnának fel specifikus problémákat, adottságokat és hiányokat, az intézményi-finanszírozási környezet merevsége miatt nemigen tudnának adekvát és egyedi válaszokat adni.** Hiába tárják fel például, hogy

² https://www.szocialismodszeran.hu/wp-content/uploads/2019/08/MK_19_130.pdf

³ *“A Kormány a) megállapítja, hogy az általa megtárgyalt Új Roma Stratégia (2019–2030) című dokumentum (a továbbiakban: Stratégia) intézkedési tervek és intézkedések kidolgozásának alapjául szolgálhat”*

sok iskoláskorú gyerekek tanulászavara van, de nincs fejlesztő pedagógus, pszichológus a környéken, és ettől még nem is lesz.

Annak, hogy helybe kell vinni a szolgáltatást, amikor intenzív és az egész közösségre kiterjedő fejlesztésbe vágunk, alapelvnek kellene lennie a szociális ellátórendszer fejlesztése és átalakítása során. **Ám a nagy, megreformálásra váró rendszereink, mint fő társadalomformáló, esélykiegyenlítő mechanizmusok nincsenek a MNTFS fókuszában.**

Az MNTFS bátortalan, a nagy rendszerekhez nem kíván nyúlni

Amit hiányolunk az éppen az, hogy az MNTFS bátortalan, az egyes területeket nem kívánja egységes rendszerbe állítani. A nagy rendszerekhez (közoktatás, szociális terület, egészségügy, szakképzés, közművelődés stb.) nem kíván nyúlni, nem tervezi a szociális alapellátások kiterjesztését, azokat nem kívánja összehangolni.

Ezen nagy rendszerek egészétől elkülönített fejlesztéseket ír le, **miközben maguk a nagy rendszerek nem alkalmasak az esélykiegyenlítésre.** Ha a gyereket nem ugyanabban az esélykiegyenlítési fókuszú fejlesztésben részesítjük végig, nem fogunk tudni változást elérni. Hiába erős az óvoda, ha onnan a gyerekek egy szegregált iskolába kerülnek. Hiába lenne (ami nincs) egy jó középiskola, ha a gyerekek a szegregált általános iskolából alapkészségihiányosan kerülnek ki. Ennek így nincs értelme, mert míg az egyik elem az esélykiegyenlítést célozza, a másik elem épp annak ellenében hat. Éppen ezért így, ebben a formában a Biztos Kezdet Házaktól a tanodákig nem tudnak hatékony beavatkozással bírni, mert az iskolarendszeren belül ezzel ellentétes hatások vannak.

Nem látni a víziót, melyben valóban az életciklusokhoz igazodó fejlesztésekben gondolkozna az MNTFS, aminek része volna a szülők fejlesztése, a gyerek fejlesztése és az intézményekben dolgozó szakemberek felkészítése a specialitásokkal bíró célcsoportra. Nem látni, hogy ezentúl a teljes társadalom (nem romák, nem szegénységben élők) szerepvállalásának, felelősségvállalásának kérdése megjelenne az anyagban.

Amit a dokumentumból tudni lehet, az annyi, az MNTFS jellemzően kiemelten programok keretében, majd pályázatos formában tervezi a szolgáltatások fejlesztését, majd a sikeres programok beépülnek a hazai ellátórendszerbe, állandó és kiszámítható finanszírozással. De az, hogy milyen volumenben, mindenütt, ahol szükség mutatkozik, vagy csak néhány helyen, nem világos.

Ahogy a Születés és kisgyermekkorai fejlesztéssel (B.1) foglalkozó fejezetben rámutatunk, **a volumen kulcskérdés. Az egyik legnagyobb sikerként elkönyvelt Biztos Kezdet Gyerekházak program a potenciális célcsoport töredékét éri el** (és a KSH-adatból az sem derül ki, hogy mennyien veszik igénybe rendszeresen a szolgáltatást, és mit is jelent a „rendszeresség”). **Ráadásul, ahogy egy korábbi, 2016-os hatásvizsgálat rámutat, a legrosszabb helyzetű, tartós mélyszegénységben élő, többnyire roma családokat nem sikerült elérni, vagy csak kevésbé sikerült bevonni.**

Ha az MNTFS esetlegesen alkalmazható és igazolt módszerek itt-ott történő, tehát a célcsoportot csak esetlegesen és korlátosan elérő bevezetésén túl nem tervezi megsegíteni a nagy rendszereket, akkor ki kellene ezt mondani.

Alapelvek hiánya

A különféle stratégiák és módszerek összekapcsolása érdekében **elengedhetetlen lenne a legfontosabb alapelvek megfogalmazása, melyekhez minden esetben igazodniuk kell az egyes**

programoknak, fejlesztéseknek, módszereknek. Ennek hiányában az alapjai hiányoznak a sorolt stratégiáknak és módszertani anyagoknak.

Az MNTFS hivatkozik *A romák társadalmi befogadásának 10 közös alapelve*re. Mi azon a véleményen vagyunk, hogy ez nem célravezető, nem elegendő. Ezen alapelvek mellé az anyagnak oda kellene tennie az abból fájlóan kimaradt alapelveket. A jó tíz évvel ezelőtt készült *A romák társadalmi befogadásának 10 közös alapelve* gyakorlati útikalauz abból az optimista feltételezésből indult ki, hogy a vonatkozó országok társadalmi, köztük a magyar, ugrásra készen állnak, alig várják, hogy romák és nem romák együtt élhessenek. Ám mindannyian tudjuk, ez az alap hiányzik, sőt a romák társadalmi elutasíthatósága, intézményes kirekesztettsége olyan mértékű hazánkban (is), hogy az sok esetben nem csupán a közös cselekvést, de még a párbeszédet is lehetetlenné teszi. Így az MNTFS által hivatkozott anyag részben használhatatlan.

Ezért fontos lenne olyan alapelvek meghatározása, amelyek hiányoznak ebből az anyagból. **Rögzíteni kellene, hogy az MNTFS**

- az egyenlő jogokra és az emberi méltóságra épül;
- bizalomra, aktív részvételre, partneri együttműködésre épít, romák és nem romák számára kölcsönösen megélhető sikerélményt kínál;
- a tematikus megközelítések helyett (pl. oktatási, lakhatási, kulturális, munkaerő-piaci vagy csak egészségügyi kezdeményezések) szisztematikus, rendszerszintű fejlesztésben gondolkodik;
- nemet mond a félelemre, erőszakra építő integrációs gyakorlatokra;
- nemet mond a megkülönböztetésre, elkülönítésre (vagyis nemet mond a szolgáltatások megkettőzésére);
- nemet mond az érintettek bevonása nélkül elrendelt társadalmi fejlesztésekre, a romák önszerveződését értéknek tekinti, támogatja ezek létrejöttét és bevonását;
- nemet mond arra, hogy az állam finanszírozási mechanizmusai támogassák a szegregációt;
- a romák befogadását kétirányú folyamatnak tekinti, amelyben szerepet kell kapnia, vállalnia a nem roma közösségnek is;
- egy befogadó Magyarország eszméjét részesíti előnyben, a többségi társadalom megnyerését célozza.

A MNTFS hitelességének érdekében még akkor is ki kell ezeket mondani, ha a rövidtávú hatalmi megfontolások ezekkel szemben mennek. Mint tudjuk, jelentős számú szavazó nem gondolja, hogy a romák egyenlő honfitársaink, ugyanazon szolgáltatások, jogok és lehetőségek illetik meg őket, magyarként őket nem fogadja el. Ezek a polgártársaink valószínűleg kevésbé támogatnának egyenlősítő, a romák befogadását célzó stratégiát, programokat.

Cigányellenesség komoly számbavételének hiánya

A fentiekből következik, hogy az alapelvek hiánya mellett a legnagyobb hiányossága az MNTSF-nek, hogy **nem számol a bennünket körülvevő, társadalmunkat és intézményeinket átítató cigányellenességgel, az emberek közötti egyenlőség tagadásával és annak következményeivel, nem elemez társadalomlélektani folyamatokat, így nem is fogalmaz meg ezek kezelésre javaslatokat.**

Az MNTFS nem foglalkozik azzal, hogy a többség milyen mértékben fogadja el a romák megkülönböztetését, választott képviselőink, állami tisztviselők, intézmények utasítják el a romák egyenlőségét, és teszik lehetetlenné a közös cselekvést.

Az ELTE PPK Szociálpszichológia Tanszéke a romaellenesség aktuális állapotát mérte fel a többségi magyar társadalom körében 2019-ben. (ld: <https://www.ppk.elte.hu/eloiteletek-kontra-empatia>)

A tanulmányból csak néhány adatot emelnék ki:

A válaszadók csupán 14 százaléka jelezte, hogy akár kis mértékben is, de hajlandó lenne tenni valamit azért, hogy a romák helyzete javuljon, például adományozással, önkéntes munkával, vagy olyan társadalmi mozgalmakhoz való csatlakozással, amelyek a diszkrimináció felszámolására és a romák befogadására irányulnak. A válaszadók 86 százaléka biztosan nem tenne semmit ennek érdekében.

Az együttérzés és a fenyegetettség érzése az a két érzelmi viszonyulás, mely minden másnál jobban meghatározza, hogy a többségi társadalom tagjai hogyan állnak a romákhoz. **A válaszadók 20 százaléka mutatott valamilyen mértékű együttérzést a romákkal, tehát a válaszadók 80 százaléka az együttérzés kifejezett hiányáról számolt be, vagy semleges választ adott. A válaszadók 60 százaléka nem érzi magát fenyegetve a romák által, a maradék 40 százalék azonban igen.** Eszerint az empátia hiánya nem feltétlenül jár együtt a negatív, fenyegető érzelem jelenlétével. **A vizsgálat alapján a kutatók azt állapították meg, hogy azok az antidiszkriminációs intézkedések lehetnek a leginkább hatékonyak, amelyek a romákkal kapcsolatos együttérzést képesek növelni, miközben a fenyegetettség érzését csökkentik – ahelyett, hogy közvetlenül az előítéletek csökkentését céloznák meg.**

Ha az MNTFS vagy az ÚJ Roma Stratégia egyik céljává tenné, hogy a fenti adatok javuljanak, az üdvözlendő lenne, hiszen a **támogatók számának növelése, a többség befogadás mellé állítása kulcskérdés bármilyen roma inklúziót célzó stratégia esetén.**

De még a kormány roma integráció területén is kiemelt partnerei, az egyházak körében is jellemző a kirekesztő magatartás. A Boldog Ceferino Intézet 2019 év végén publikált *Cigánypasztoráció a Kárpát-medencében – egyházi és civil szakemberek szociális érzékenységének növelése* című anyagában arra a kérdésre, hogy **“Tapasztal-e előítéleteket az egyházmegye vagy plébánia részéről a cigány emberekkel szemben? Szinte függetlenül attól, hogy járnak-e a közösségbe cigány emberek a válaszadók mintegy 43%-a tapasztal előítéleteket a cigányokkal szemben az egyházmegye, vagy plébánia részéről.”** (72. oldal)

Egy másik kutatás, a Political Capital 2018-as, a német EVZ számára készített tanulmánya⁴ összegyűjti a romaellenes előítéletek csökkentő hatású beavatkozásokat is, melyet véleményünk szerint az MNTFS-nek határozottan meg kellene céloznia.

A tanulmány készítői által vizsgált programok jelentős része (120) civil szervezetek által kidolgozott és kivitelezett projekt volt. Az állami szervek által végzett intervenciók száma csupán 14.

Világos, hogy cigányellenesség visszaszorítása mindannyiunk feladata, és hogy ezen a területen a civil szereplők inkább tudnak eredményeket felmutatni, ezek legalább is láthatóbbak. Miközben erőforrás tekintetében az állam egyértelmű erőfölényben van.

Mindeközben a **kutatók nem találkoztak olyan civil szervezet által megvalósított intervencióval, amelynek sikerült szélesebb körben, állami támogatással kiteljesednie.** Ezt a szervezetek az állami és civil szereplők közti szakmai párbeszéd teljes hiányával magyarázták.

A Political Capital anyaga ajánlásokat is megfogalmaz, ezek közül a legrelevánsabbak, röviden:

- 1) Pozitív, befogadó nemzeti identitás hangsúlyozása
- 2) Az érdemi kontaktus lehetőségeinek fejlesztése

⁴ https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/EVZ_Romaellenesség%20Antiszemitizmus_Tanulmany_HU_180228.pdf

- 3) Az intervenciók hatásának mérésére alkalmas módszerek kidolgozása és alkalmazásának elősegítése
- 4) Az államilag működtetett intézmények keretein belüli szegregáció (pl. oktatás) felszámolása
- 5) Szoros együttműködés a támogatások elosztása során. Eredményesebbé válhatna a támogatások felhasználása, ha a támogatók konzultatívabb folyamat keretében értékelnék a potenciális támogatott intervenciókat.
- 6) Hosszútávú, generációkon átívelő intervenciók elősegítése
- 7) Az új, innovatív projektek kifejlesztéséhez nagyobb kockázat-toleranciára is szükség van, hiszen az új módszerek nem bizonyos, hogy rögtön beválnak. A hatásvizsgálat professzionális alkalmazásával azonban ezen kísérleti projekteknek a sikere nagyban fokozható, és a hosszú távú eredmények jóval valószínűbbek, mint a megszokott módszerek ismételtetése.
- 8) Sajtó - A gyűlöletkeltő tartalmak és a félelemkeltés háttérbeszorítása

Az elnevezésről

Az MNTFS elnevezés nem tartalmazza a stratégiai dokumentum tárgyát jelentő roma kisebbség megnevezését. Szerepel benne ugyanakkor a nemzeti jelző és a cigány értelmiség nem kormányhoz lojális része által problematikusnak tekintett felzárkóztatás fogalma. A "felzárkózás" szó azt sugallja, mintha a többségnek nem lenne ezzel dolga, mintha az csupán a kisebbség feladata lenne.

A stratégia hitelessége

A stratégia hitelességének kérdése olyan, amit nehéz megkerülni.

A vezetői összefoglalóban szerepel, hogy "megerősítjük a magyar kormányzat elkötelezettségét a szegénység felszámolása és a cigányság felemelkedése mellett".

Az itt hivatkozott elkötelezettség, ha létezik is a kormányzat különböző szereplőinek hitvallásában, a legfelsőbb döntéshozói körben, a családtámogatási rendszerben és a kormányzati kommunikáció szintjén nem látható. Az elmúlt kormányzati időszakokban meghozott döntések alakította újraelosztási rendszerben a magasabb keresetűek nagyobb mértékben részesülnek a közösen befizetett adókból, például a gyermekek után járó adókedvezmények formájában. A kedvezményes hitelek felvételének lehetősége sem elérhető a társadalom legszegényebb rétegei számára. Mindeközben az alanyi jogon járó családi pótlék – ami hatékony eszköz lenne a gyermekszegénységgel szemben – nem növekedett, a munkanélküliség csökkentésére hivatott közmunkaprogramok pedig a minimálbér alatti bérért foglalkoztatják a legkiszolgáltatottabbakat.

A szociálpolitikai döntések mellett kikezdi a fent említett elkötelezettséget a kirekesztő kormányzati kommunikáció. A gyöngyöspatai ügy kapcsán, ahol a Kúria kártérítést ítélt meg a szegregált oktatás miatt, a miniszterelnök azt nyilatkozta: "Mert ez mégiscsak a bennszülöttek, a mi országunk, és én látom, hogy a Soros-szervezetek indították meg az akciót, ez az ügy nem leesett az égből."

A Mi Hazánk Mozgalom által az Országos Roma Önkormányzat épületénél szervezett, rasszista tüntetés kapcsán nem emelte fel a szavát egyetlen kormánytag sem. A tüntetésen többek között egy országgyűlési képviselő "degeneráltaknak" minősítette a romákat, és egy egész tömeg ordított rasszista szövegeket.

Amikor egy ország vezetője bennszülöttekre és nem bennszülöttekre osztja fel a Magyarországon élő nem roma és roma lakosságot, amikor a szegregáltan oktatott, és ezért hátrányban felnövő gyerekeket bűnbakként állítja be, amikor ezzel kapcsolatban egyetlen kormányzati szereplő sem szólal meg, akkor

joggal feltételezhetjük, hogy nincs olyan kormányzati döntéshozó erő, amely a magyar roma emberek valódi egyenlőségében hisz. Éppen ezért nehéz szívvel véleményeztük a stratégiát.

Egy őszinte stratégiának tartalmaznia kellene egy elképzelést arról, milyen eszközökkel érhető el egy olyan irányváltás a kormányzat hozzáállása és kommunikációja terén, amely valóban lehetővé tesz pozitív társadalmi változást és elősegíti a társadalmi integrációt.

A kitörés a cigánytelepekről, azok felszámolása nem jelenik meg célként

Az anyag tárgyalja a társadalmi mobilitás kérdését, de elmarad annak egyértelmű megfogalmazása, hogy a célcsoportnak tekintett gyerekek felnőttkori boldogulásának egyedüli megoldása a gettószerű telepek (és az azokra jellemző valóban komplex hátráltató tényezők) elhagyása. Ugyanígy, az alacsony színvonalon teljesítő iskolákban való koncentrálódás, az elsődleges munkaerő-piaci lehetőségeket biztosítani nem képes kistérségek, az önmagát újratermelő társadalmi anomíát jelentő lakókörnyezet elhagyása, felszámolása nem képzelhető el rendszerszintű és radikális beavatkozások nélkül.

Az MNTFS partnerségi képe, a megvalósítók lehetséges köre

A szociális szektoron belül mára a roma integráció ügye az Magyar Máltai Szeretetszolgálat (MMSZ) monopóliuma lett. Ez a monopolhelyzet visszaköszön a Stratégiában is. A MMSZ módszerének egyedisége az államhoz való viszonyában rejlik. A Stratégia is ennek a viszonyoknak lett alárendelve.

Két kivétellel (Khetanipe és a Napkerék Egyesület) egyetlen olyan roma vagy pro-roma civil szervezetet nem említ a Stratégia, mint potenciális partnert, akik az elmúlt évtizedekben valóban aktívan, tereptapasztalatokon alapulva tudtak innovatív megoldásokat felmutatni. Nem olvasható az anyagban a TASZ roma programjairól (melyek olyan településekre vittek el jogsegélyt, ahol semmi más segítségre nem számíthattak a romák) vagy azokról az önkéntes munkán alapuló programokról, amelyek például az online adatkezeléssel az állami-önkormányzati szociális ellátórendszer számára jelenthetnének kapacitás-felszabadítást az irracionális bürokratikus elvárások alól (pl. IndaHouse), vagy a lakhatásban tudnak felmutatni jelentős és fenntartható változást (pl. Bagázs).

A fentiekén túl említés nélkül hagyja az anyag az önkormányzatok és a roma nemzetiségi önkormányzatok lehetséges szerepét, helyzetét is. A települési önkormányzatok folyamatosan veszítik el autonómiájukat, maradnak magukra a társadalmi kihívásokkal, miközben legközelebb ők vannak az emberekhez. Látványos, hogy milyen szinten negligálja az MNTFS az települési önkormányzatokat.

A roma nemzetiségi önkormányzatokra ugyan történik hivatkozás, de ezeket más okokból nehéz komoly partnerként elképzelni. Az elmúlt évtizedekben minden politikai erő, párt a politikai haszonszerzés célja alá rendelte a velük való viszonyt. Így mára végképp igazgá vált, hogy ez a szervezetrendszer a roma érdekképviselőt megcsúfolása, kiüresítése, mely valódi érdekképviselőre nem képes. Mégha egyes roma nemzetiségi önkormányzatok vagy maga az országos önkormányzat szeretnék is, nem valószínű, hogy kiszolgáltató helyzetükben valódi partnerként tudnának fellépni. Ezért is lenne fontos célja egy hiteles stratégiának a roma önszerveződés megerősítése.

Sokat elárul az is az MNTFS-ről, hogy nem szerepel benne azoknak a civil szervezeteknek a neve, amelyek lehetőséget adnának az új roma értelmiségi generáció kinevelésére (UCCU, Romaversitas, Idetartozunk, Roma Polgárjogi Alapítvány, Polgár Alapítvány, Roma Sajtóközpont hogy csak néhányat említsünk), amelyek valóban partnerek lehetnének egy inklúziós politika tervezésében, végrehajtásában és monitorozásában. Azok a pro-roma civil szervezetek, roma szerveződések, melyek kritikusak a kormány szegregációs gyakorlatával, - leszámítva néhány a Roma Civil Monitoring

Jelentésekre történő hivatkozást - **meg sem jelennek az anyagban**. Ez a gyaníthatóan politikai alapú negligálás érthető, de nagy veszélye a Stratégiának, hiszen elveszi annak legitimitását és egy politikai fordulat esetében emiatt is újra kell majd azt tervezni. **Javasoljuk, hogy az egyes szakterületeken tapasztalattal bíró vagy a roma inklúziós politika új aspektusát megjeleníteni képes szerveződések jelenjenek meg az anyagban és valódi (azaz nem szimbolikus) működésű tanácskozási formákba egy valódi, a partnerségre épülő egyeztetési folyamatba legyenek bevonva.**

A fentiekhez képest a MNTFS a 131. oldalon foglalkozik az egyházak szerepével. A MNTFS azt írja: "Ma újra jelentős a cigányság felé elinduló, szolgáló egyházak munkája."

A Stratégia hivatkozik a Boldog Ceferino Intézet egyik friss szakmai anyagra⁵, amelynek megállapításaival több ponton szembe megy az MNTFS vagy a kormány gyakorlata.

„A megkérdezett cigánypasztorációs szakemberek közül többen látják úgy, hogy a cigánygyerekeknek jobb, ha integráltan, tehát a nem cigány gyerekekkel közösen járnak iskolába. Erre az álláspontra a kérdésre választ adók 44%-a helyezkedett, a szegregált oktatásban pedig 23% hisz, míg viszonylag sokan – a választ adók harmada – egyik álláspont mellett sem tört lándzsát.” (53. oldal)

A Boldog Ceferino Intézet által jegyzett anyag szerint nem feltétlen indokolt „cigánypasztorizációról” beszélni, talán inkább a szegények körében végzett evangelizációs munka tűnik indokoltabb megközelítésnek. „[...]magának a cigánypasztoráció szükségességének a kérdésében is megoszlanak a vélemények. Vannak, akik a cigánypasztorációt zsákutcának tartják, szerintük nem cigánypasztorációra, hanem szegénypasztorációra volna szükség. Annál is inkább, mert nincsenek jelek arra, hogy a cigányság belátható időn belül el fog különülni. Ugyanakkor, ha nem is esik egybe a szegénységben élők és a cigányság megszólítása, nagy a közös halmaz.”

Ennek ellenére a Stratégiába ez került be: "A tevékenység legfontosabb eleme az evangelizáció, amely célt szolgálják a cigány nyelvű misék és közösségi imaalkalmak, zarándokutak, cigánybúcsúk."

Boldog Ceferino Intézet anyagának egyik másik, az egyházi szerepvállalásra vonatkozó megállapítása is ellentétben áll a Stratégia megközelítésével, nem ugyanoda helyezik a hangsúlyt az adományozás, mint eszköz kapcsán.

Az anyag említi az ún. karizmatikus kiségyházak jelenlétét a roma közösségekben, mint "versenyhátságot". Tapasztalatunk szerint azokban az urbánus (fejlettebb) régióközpontoktól távoli településeken, telepeken, ahol a romák aránya és életminősége okot ad arra, hogy ezeket a telepeket, településeket cigány gettóknak nevezzük, szinte soha nem találkozunk (vagy nagyon ritkán) az ún. történelmi egyházak segítő-fejlesztő jelenlétével vagy akár „evangelizációs” tevékenységével. Ellenben számos kiségyház vezet helyben csoportokat, szólít meg sikerrel nehéz helyzetű embereket. Röviden, **ezeknek a kiségyháznak a jelenléte messze anyagi erőforrásaikkal fordítottan arányos a romák elérését, felemelését tekintve.** Ennek ellenére a nagy egyházak korábban soha nem látott állami (költségvetési) forráshoz jutnak (közoktatás), intézményhálózatot építenek ki (szakkollégiumok), de a kiségyházak meg sem jelennek a Stratégiában, mint fontos lehetséges partnerek. Fontos aláhúzni ismét annak a jelentőségét, hogy ezek a kiségyházak nagyon sok olyan deviáns életvitelű embert is meg tudnak szólítani (tulajdonképpen megmenteni őket és családjukat), akikhez a nagyegyházak (és híveik közössége) épp a romákkal kapcsolatos *nem előítéletesség, hanem jézusi segítségnyújtásra való hajlandóság hiányában* nem képesek elérni.

A Stratégiával kapcsolatban általában felvethető, hogy az egyházak szociális-fejlesztő tevékenységét élesen el kell választani az evangelizációtól, (cigány)pasztorációtól. Nemcsak a hivatkozott szakmai anyag által felvetett okból, hanem az elvárható állami ideológiai semlegesség okán is. Amíg az

⁵ https://boldogceferinointezet.hu/dokumentum/256/EFOP52217201700046_Szakmai_kiadvany.pdf

egyházak (ideértve a kisegyházakat is!) által végzett szociális munka fontos kiegészítője kellene, hogy legyen a Stratégia más részeiben megjelenő komplex integrációs szemléletnek, munkának, addig a **pasztoráció, vallási tevékenység az egyházak belügye kell legyen, nincs keresnivalója egy Roma Stratégiában.** Ha a kérdés azonban úgy vetődik fel, **van-e a (történelmi nagy) egyházaknak tennivalója a roma integráció területén, a válaszuk egyértelműen az igen:** Ki kell zárniuk mind az intézményrendszerükből (közoktatási intézmények) a szegregációs gyakorlatot és a jézusi tanoknak megfelelően mindent meg kell tenniük a híveik körében jelenlévő kirekesztő vagy előítéletes magatartás megszüntetéséért.

Meglepően látjuk, hogy a Stratégia a szakképzésben akarja növelni az egyházi iskolák arányát, miközben minden jel szerint az alapoktatásban elfogadja, hogy szegregáljanak. Nem világos, miféle szakmai szempont diktálja azt, hogy a szakképzésben is teret kapjanak az egyházak.

Felhasznált adatok, azok bemutatása és a hatékonyság mérése

Adatok bemutatása fontos hitelesítő eszköz, és fontos, hogy ezzel él az MNTFS, hiszen a számok mögött meg kellene, hogy jelenjen az: mennyire volt hatékony, ami eddig történt. Ám több helyen egy sor olyan hivatkozás, statisztikai adat szerepel, melyekről pontosan tudni, hogy semmiféle beépült, fennmaradt fejlesztés nincs mögöttük – például csupán a bevontak száma az adat.

A hatékonyságmérés tartalmi elemeket kellene, hogy mutasson. Hol van ez a Biztos Kezdet Házaknál? A tanodáknál? Az átképzéseknél? A közmunkánál, vagy a szociális szövetkezeteknél? „Bevontak 5000 embert...” Ebből csak azt tudjuk meg, hogy ennyi aláírás volt a jelenléti íveken.

Jelenlegi rendszerében maga a pályázati rendszer is alkalmatlan a változások előidézésére. **Az egyik legnagyobb kérdés, hogy a fejlesztési forrásokat felhasználó szereplők mennyire érdekeltek abban, hogy saját teljesítményüket releváns és reális adatokkal mérjék? Független külső mérések hiányában az adatok hitelessége megkérdőjelezhető.**

A stratégiában idézett adatok és azok bemutatása több helyen torzít. A teljesség igénye nélkül néhány példa:

A súlyos deprivációban élők aránya általában csökkent egész Európában, ami nagyon jó. A környező országokkal való összehasonlításból azonban kiderül, hogy Magyarországon az átlag alatti a csökkenés üteme. Azt mondhatjuk tehát, hogy a kormány az elmúlt 10 évben nem használta ki az európai gazdasági növekedés nyújtotta lehetőségeket ezen a téren és nem a magyar politikai döntéseknek, hanem a kedvező gazdasági környezetnek köszönhető a javulás. A szegénység felszámolását szem előtt tartó szociálpolitikával megközelíthettük volna a nálunk jobban teljesítő országokat. Szlovákia, Csehország és Szlovénia is messze jobban teljesít a szegénységi mutatók tekintetében.

(Eurostat adatok itt:

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdsc01/default/table?lang=en&fbclid=IwAR1qUpnXST6ltvF7r3znKdANxbCsH66SkzX6xodn75bPFggkU2asdHU2vqc)

A GDP növekedése 2009-2019 között éves átlagban

Magyarország: 2,7%, Románia 3,1%, Szlovákia 3%, Szlovénia 1,8%, Horvátország 1%, Ausztria 1,6%, Csehország 2,4%. *A stratégia kiemeli a kedvező, 2019-es adatot, amely így önmagában torzít. A több éves átlagot tekintve, nem igaz, hogy messze felülmúljuk a környező országokat. Van, ahol meredekebben emelkedik a GDP és van, ahol kevésbé.* (Adatok itt: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/e/e1/Real_GDP_rate_of_change%2C_2009-2019.png) Közben pedig a társadalmi

olló nyílik, tehát az egy főre jutó GDP-ből a társadalom tetejéhez tartozók jobban részesülnek. A jövedelemeloszlás egyenlőtlensége a 2010-es 3,4-ről 4,2-re emelkedett (https://www.ksh.hu/thm/2/indi2_6_1.html)

A helyzet általános értékelése:

Amikor az ország 11%-a a szegénységi küszöb alatt él, érzéketlen dolog leírni, hogy "Magyarország társadalma viszonylag kedvező mutatókkal, jó állapotban vág neki a 2020-as éveknek."

(<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html>)

A FELZÁRKÓZÓ TELEPÜLÉSEK PROGRAMMAL KAPCSOLATOS DILEMMÁK

Miután a felzárkózó települések (300 falu) program kiemelt helyet kap az MNTFS-ben, az ezzel a programmal kapcsolatos dilemmáinkat is összegezzük.

Mivel részletes írott stratégiája nem ismert a programnak, honlapot nem üzemeltet, jó pár kérdés felmerül. A legfontosabbak, amelyek kapcsolódnak az MNFST-hez is:

1. A program viszonya a szociális alapszolgáltatásokhoz

A legfőbb kérdés, hogy a programnak mi a viszonya a szociális és egyéb alapszolgáltatásokhoz és a helyi egyéb közintézmények működéséhez.

A program úgy tűnik, ahelyett, hogy erősítené az alapszolgáltatásokat, egy, az intézményrendszeren kívüli új rendszert alakít ki. Ezt még az sem írja felül, hogy kialakulhatnak együttműködések.

Felmerül a kérdés, hogy miért nem a már meglévő intézményrendszer (akár radikális) átalakítását célozza a program és ezen keresztül a MNTFS?

Persze egyszerűnek nem mondanánk a kihívást. Bérrendezésre, az ügyteher-csökkenést eredményező létszámbővítésre lenne szükség, és szakmai képzéseket kellene szervezni. Ha ezt regionálisan, a cigányság területi elhelyezkedését követve indítanák, valósítanák meg, megfelelő hitelességet adhatnak a Stratégiának.

Bárhogyan is, **ha a MNTFS és a FETE nem gondolja megreformálhatónak a roma integráció szempontjából alapvető fontosságú a szociális és egyéb alapszolgáltatásokat, akkor ezt ki kellene mondani** az MNFST-nek, vázolni egy elképzelést ezen a területen. Mi a viszony, az szociális és egyéb alapszolgáltatókkal kapcsolatban, mi a stratégia ezek képessé tételére, helyzetbe hozásukra?⁶

⁶ A FETE kizárólagosan a Máltai Szeretetszolgálat Jelenlét típusú módszertanát alkalmazza. Miért? Ez a módszertan alapvetően a helyi szociális szolgáltatások biztosítására épít, a helyi közösség megerősítésére. A program másik erős lába a helyi gazdaságfejlesztés. Ugyanakkor a Stratégia elfeleliti megemlíteni azt a fontos tény, hogy Magyarországon a foglalkoztatás területi egyenlőtlenségeinek oka alapvetően a nagyon alacsony iskolai végzettség, képzetlenség. És ez elvezet bennünket az egyik legfontosabb tényezőhöz, hogy a különböző ágazati politikák nem azonos célrendszerrel működnek. Azaz, ha a fejlesztési programok olyan intézményi környezetben valósulnak meg, amelyek a fejlesztésekkel ellentétes célokat tűznek ki, kioltják egymás hatását. (lásd szegregált oktatás) De említhetnénk a gyakorlatilag nem működő szociális alapellátásokat is. A szociális alapellátásban nagyon nagy kapacitás hiányok vannak. A kapacitás bővülés az elmúlt tíz évben

alapvetően a közfoglalkoztatásnak és az uniós fejlesztési programoknak volt köszönhető. Lásd:
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli062c.html

2. Miért nem tud a FETE területileg jól célzott program lenni

Ha szociális válságzónákat, mint beavatkozási területeket keresnénk, nem biztos, hogy ez a 300 település a legrosszabb helyzetű az országon belül.⁷ Egyrészt a települési szinten végzett statisztikai adatelemzés egy bizonyos lakosságszám felett torzít, a települési szintű elemzések jellemzően a homogén társadalmi összetételű kistelepüléseket hozzák ki rosszabb helyzetűnek, hiszen a nagyobb lakosságszám „elfedi” a települési átlagot.⁸ Így nem véletlen, hogy a FETE – eddig nyilvánossá vált települései között – elsősorban kistelepüléseket találunk. A lehatárolásnál érdemes lett volna figyelembe venni a hátrányos helyzetű települések és településrészek lehatárolásának az elmúlt években kialakult módszertanát, különböző megközelítéseit.⁹

Ezzel a FETE lehatárolása figyelmen kívül hagyja a nagyobb városi szegregátumokat, amelyek elsősorban az alföldi települések szerkezetéből következően akár több ezer fős különálló „városként” funkcionálnak. Hasonlóképpen, már a 2015-ös Lakhatási stratégiában is szociálisan problémás területként megjelenő zártkerteket. Pedig erről összefoglaló elemzés is készült.¹⁰

3. A szükséges szakemberek kérdése

Ha csak ezt az egy, jelenleg is futó programját nézzük az MNTFS-nek, felmerül a kérdés:

Honnan érkeznek a szakemberek, honnan lesz annyi szakember, amennyire szükség lesz ehhez a programhoz?

Amennyiben falvanként két szociális munkást irányoz elő, akkor 10 éven belül 600 szociális munkásra, mégpedig tapasztaltakra lesz szükség.

Most úgy áll, hogy az állami szociális ellátórendszerből lehet feltölteni a stábokat, vagy helybe, a bevont településekre kell vinni, messziről utaztatni külső szakembereket. Mindkettő esetében felmerül a kérdés, hogyan lesz ez fenntartható? Meddig marad fenn a kettős szolgáltatás, mennyivel drágítja a költségeket a szakemberek utaztatása.

Tudható, hogy a szociális alapszolgáltatásban humánerőforrás hiány van, nincs elég megfelelő végzettségű szakember, a meglévőknek pedig nagyon korlátozott a mozgásterük (sok ügyfél,

⁷ Magyarországon a területi egyenlőtlenségek nem települési, hanem térségi, régiós folyamatok. A hazai szakirodalom már 15 évvel ezelőtt „gettósodó” „szegregálódó” térségekről írt. A vonatkozó helyzetelemzés rész egyáltalán nem használja a hazai szakirodalmat. A területi politikák legújabb terndjeiről lásd:

<http://www.regscience.hu:8080/xmlui/handle/11155/2307>

⁸ A települési szintű fejlesztés önmagában is problematikus. Egy-egy település, különösen az aprófalvas térségekben nem önmagában álló egység, nem tud minden közigazgatási, oktatási, egészségügyi stb. szolgáltatást helyben biztosítani, hanem különböző területi szintű intézményrendszerekbe ágyazottan értelmezhető, amit tovább bonyolítanak a települések közötti gazdasági kapcsolatok. Azaz különböző szolgáltatások megszervezését különböző területi szintek biztosítják, így más településeken is kényszerűen szükséges fejlesztések és beavatkozások a szolgáltatások biztosításához. Azaz, ha szolgáltatások elérése, biztosítása a cél, akkor mindenképpen mikro-körzeti vagy járási tervezésre van szükség, ahol a fókusz a legrosszabb helyzetű településeken van. Ugyanakkor az ország számos pontján a szegénység és kirekesztődés nem pontszerűen, egy-egy településre jellemző, hanem a hátrányos helyzetű települések térséggé szerveződését figyelhetjük meg. Azaz egymás mellett fekvő települések hasonló helyzetben lehetnek – biztos, hogy bekerülnek az egymás mellett elhelyezkedő települések a kiválasztott 300 település közé? Vagy egyik településen lesznek folyamatos fejlesztések, míg a szomszédos faluban szinte semmi. Mindez iszonyú felszültségeket kelthet a települések és azok lakói között, akár erősítheti a stigmatizációt is. Ha mindenképpen a területi lehatároláshoz ragaszkodnak, akkor javasoljuk, hogy a legszegényebb település(ek) köréből indulva, különböző területi szinteken tervezzenek beavatkozásokat, fejlesztéseket.

⁹ <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2681/4786>

¹⁰ <https://www.habitat.hu/mivel-foglalkozunk/lakhatasi-jelentesek/lakhatasi-jelentes-2018/teruleti-folyamatok/>

adminisztrációs teher, módszertani eszköztelenség stb.). Egy kicsivel magasabb, de még mindig nagyon alacsony fizetésért el is mennek az új szolgáltatóhoz vagy egy-egy projekthez, vagyis **egymás elől szívják el a szakembereket a rendszerek.**

4. Átláthatatlan megvalósítás

Amennyit tudni lehet róla, a FETE program megvalósítása nem támogatja a szabad versenyt és az innovációt.

A KSH által összeállított 300 bevonandó település listája nem nyilvános, csak az első két évben, a 2019-ben és a 2020-ban bevontaké. Ezek között találni olyan településeket, amelyek a méret alapján kilógnak a sorból, ilyen többek között Monor és Miskolc.

Jelenleg, ha jól tudjuk, nagyjából évente 2 milliárd forintot jut 30 település fejlesztésére a hazai költségvetésből. Pár év múlva tehát akár 10 milliárd hazai költségvetésből származó forringtonal gazdálkodhat majd a program éves szinten.

Alapvetően **nem beszélhetünk ötletek versenyéről, nyílt pályázatról, a támogatási- és részvételi folyamat teljesen átláthatatlan, nincs nyilvános meghirdetés, nincsenek értékelési kritériumok, nem ismert, hogy ki és milyen alapon dönt, hogy az érintett településeken mely végrehajtó szervezetek kap lehetőséget, velük milyen szerződés kötöttek.**

Úgy gondoljuk, ez a gyakorlat ellentétes az ország átláthatósági, esélyegyenlőségi és elszámoltathatósági szabályaival, a közpénz felhasználásának módjával, tehát már most aggályos. Véleményünk szerint ez a versenyt kizáró, nyílt és átlátható pályázati rendszert mellőző gyakorlat nem folytatható.

Ráadásul tudható, hogy EU-s források felhasználását is tervezik a FETE programban, miközben az MNFST szerint (150. oldal) az EU-s fejlesztési programok tervezése kötött rendben történik, a pályázatok/végrehajtók kiválasztási eljárása lehet standard, kiemelt, egyszerűsített, területi, vagy közösségvezérelt helyi fejlesztés.

5. Kik működnek közre, kik kapnak lehetőséget, kik szólhatnak bele helyben?

A szociális szektor morálját rombolja az a végrehajtási mód, amely különbséget tesz társadalmi partnerek közt. A programhoz, néhány független, valóban szakmai munkát végző civil szereplő mellett, alapvetően egyházi kötődésű szervezetek férnek hozzá, meghívásos alapon. Mások mellett épp ez a bennfentesség teszi kétségessé az adaptáció lehetőségét.

Önmagában a felekezethez kötődő szeretetszolgálatok helyzetbe hozása bizalmatlanságot szül egyes közösségekben, főként, ha az adott térségben az adott egyháznak nincs múltja, beágyazottsága. Más, helyben jelenlévő egyházak féltékenyen, riválisként nézhetnek rájuk.

A helyi viszonyokat legjobban ismerő szereplők, az önkormányzatok, a települések vezetőinek bevonása is nagy kérdés. Mennyire részesei ők a tervezésnek, megvalósításnak, az ő érdekeik mennyire jutnak érvényre? Ha kevésbé, márpedig ezt látjuk, akkor fontos szövetségeseket veszít a program.

6. A már működő egyéb intézmények, projektek, közösségi kezdeményezések, civil szervezetek bevonása, újak életre segítése

Kérdés az is, **milyen a viszony az adott járásokban, településeken működő más programokkal** (például akár a bevont szereplők által megvalósított Gyerekesély, Végtelen Lehetőségek programokkal). Van-e és kielégítő-e az együttműködés vagy egymás mellett, nem pedig egymást kiegészítve működnek?

Az egyik legnagyobb erőforrást, a helyben lévő, önkéntes alapon szerveződő, tenni akaró közösségek alkotják. Ezek megerősítése, életre segítése és bátorítása a kezdeményezés fenntarthatóságát is erősítené. **Nem tudunk arról, hogy ez bármennyire is a program fókuszában lenne.**

Az iskolai szegregáció, a továbbtanulás és szakmaszerzés problémaköre, és általában az oktatás, az oktatási intézmények minősége csak esetlegesen jelenik meg a programhoz kötődő projektek megvalósításában. Az érintett településeken élők esetében ez kulcskérdés lenne, előfordul azonban, hogy az oktatási intézmények központi (legalább tankerületi szintű) engedély vagy bizalmatlanság hiányában érintőlegesen sem működnek együtt a projektek megvalósítóival.

7. A kommunikáció a többségi támogatás megnyerésére

A többség megnyerése arra, hogy a romák befogadása közös érdekünk, kommunikációs kérdés is, fontos, hogy kimutathatóan nőjön azok száma, akik támogatják az integrációs törekvéseket.

Nem tudható, hogy a programban ezzel számolnak-e, van-e központi- és helyi kommunikációs stratégia, iránymutatás, illetve erre forrás.

A több milliárdból megvalósuló programnak nincs honlapja, amit a programról a tágabb nyilvánosság vagy a szakmai közösség tudhat, az néhány a témában adott interjúnak köszönhető.

8. Mire elég ez a program? Mire vállalkozik, mire nem?

Évente 30 települést vonnak be a programba, de az nem világos, hogy hány évnyi fejlesztés jut egy-egy településre, mik a konkrét célok, várt mutatók?

Ha jól fog célozni a program, akkor sok olyan település is be fog kerülni a 300+-ba, ahol nem elég a szociális ellátást fejleszteni. **A nagyobb cigánytelepek még egy sikeres telepprogram után is visszasüllyednek az eredeti állapotba. Nem tudunk arról, hogy a telepek felszámolása célja lenne a programnak, vagy arról, hogy hogyan illeszkedik az MNTFS nagy keretébe az FETE, milyen viszonya van/lesz a telepfelszámolással kapcsolatos programmal.**

Az MNTFS egyik legfontosabb – ha nem a legfontosabb – programjával kapcsolatban ennyi kérdés merül fel, érdemes lenne ezekre kitérni és választ kapni MNTFS vagy egy kapcsolódó stratégiában.